

Xuanzang Biyografisi IX'da Yer Alan Meslek Adları*

Ayşe Sema UYANIK**, Hacer TOKYÜREK***
(Kayseri)

Özet: Xuanzang Biyografisi, ünlü bir gezgin olan Xuanzang'ın 7. yüzyılda Çin'den Hindistan'a yapmış olduğu seyahati konu alır. Biyografi 10 kitaptan oluşmakta olup 11. yüzyılda Şiņko Şeli Tutuņ tarafından Çince'den Uygurcaya çevrilmiştir. İçerik bakımından çok zengin bir malzemeye sahip olan biyografi hayata dair pek çok konuda bilgi içerir. İçerdiği konulardan biri de mesleklerdir. Tarih boyunca tüm toplumlarda insanlar, içinde buldukları coğrafyanın fiziki koşullarına ve toplumun kültürel değerlerine uygun olarak yaşamaya çalışmışlardır. Meslekler de insanoğlunun yer aldığı her dönemde var olmuş ve insanların gereksinimlerine göre çeşitlenmiştir. Böylece meslekler sosyal hayatın bir parçası hâline gelmiştir. Bu çalışmada Xuanzang Biyografisi IX'da yer alan meslek adları tespit edilmiş ve alanlarına göre sınıflandırılmıştır

Anahtar sözcükler: *Eski Uygurca, Xuanzang Biyografisi, meslek adları.*

Abstract: Profession Names in Xuanzang Biography IX

Xuanzang Biography is about the famous traveler Xuanzang's travel, from China to India in the 7th century. The biography consists of 10 books and was translated from Chinese into Uyghur by Şiņko Şeli Tutuņ in the 11th century. Biography, which has a very rich material in terms of content, contains information on many aspects of about life. One of these aspects is professions. Throughout history, people in all societies have tried to live in accordance with

* Bu çalışma, *Xuanzang Biyografisi IX Metninin Sözcük Varlığı* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı; aysesema9712@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5293-5276;

*** Erciyes Üniversitesi, Doç.Dr., htokyurek@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-0008-1213.

the physical conditions of their geography and the cultural values of the society. Professions have also existed in every period in which human beings took part and diversified according to the needs of people. Thus, professions have become a part of social life. In this study, the occupational names in Xuanzang Biography IX were determined and classified according to their areas.

Key Words: *Old Uyghur, Xuanzang Biography, profession names*

Giriş: Yaşam biçimleri, insanların içinde bulunduğu toplum yapısına, coğrafi şartlara, fiziki koşullara göre şekillenir. Bu yaşam biçimleri içerisinde meslekler de çeşitlilik gösterir. Geçmişten günümüze kadar tüm toplumlarda sosyal hayatın bir parçası olan meslekler, aynı zamanda ait olduğu toplumun yaşam biçimlerini de yansıtır. Meslekler, insanoğlunun var olduğu her dönemde yer almış ve insanların ihtiyaçlarına göre çeşitlenmiştir. Bir toplumdaki meslekler incelendiğinde o toplumun ilgi alanı ve kültürel yapısı hakkında bilgi edinmek mümkündür. Tarih boyunca tüm toplumlarda yer almış olan farklı meslekler ve bu mesleklerin özellikleri, toplumlardaki uygarlık düzeyi ile olumlu bir ilişki içerisinde. Tarih öncesi dönemler hakkında yapılan çalışmalarda hayat mücadelesi içerisinde farklı beceriler sergileyen insanlar, toplumsal yaşama geçişle birlikte bu becerilerini diğer insanlarla paylaşmış ve bu durumun da mesleklerin ortaya çıkmasına sebep olduğu gözlemlenmiştir. Toplamların icra ettikleri mesleklerin yaygınlaşması ve değişiklik göstermesi toplumun bir arada hareket etmesi, birlik içinde olması ile yakından ilişkilidir. Sonuç olarak hangi toplumda olursa olsun insanın, doğayla ilişkisi sonucu farklı meslekler ortaya çıkmıştır. Ayrıca bir toplumun meslek adlarına

verdiği isimlere bakarak o toplumun tarihi, kültürü ve etkileşimde bulunduğu toplumlar ile ilgili bilgi sahibi olmak mümkündür.

Bu bağlamda Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de meslek adlarıyla ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Bu metinlerden biri de 11. yüzyılda Çince'den Uygurcaya çevrilen Xuanzang Biyografisi'dir. Biyografiye konu olan Xuanzang, Çin'de ileri gelen bir keşiş olmakla birlikte yaptığı seyahatte sadece Budist öğretilerini ve Hindistan'daki kutsal yerleri ziyaret etmeyi değil aynı zamanda Çin ile Hindistan arasındaki diplomatik ilişkiler kurmayı da hedeflemiştir. Xuanzang, seyahati boyunca hem büyük Tang hanedanlığı dönemindeki batı ülkeleri hakkında kayıtlar tutmuş hem de kutsal Budist hac yerlerini ziyaret etmiştir. Bu nedenle Xuanzang'ı hem bir keşiş hem de bir diplomat olarak tanımlamak doğru olacaktır. Pek çok konuda önemli bilgiler veren Xuanzang Biyografisi on bölümden oluşmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. (Ölmez, 1994: 10-15; Röhrborn, 1996: 1-8; Aydemir, 2013: 1-31).

Bu çalışmada ise Xuanzang Biyografisi IX metninde yer alan meslek adları Eski Uygurcadaki farklı metinler ile de desteklenerek örneklendirilecektir. Xuanzang Biyografisi IX metninde yer alan meslek adları aşağıdaki şekildedir.

1. Yöneticilik ile ilgili meslekler

Yöneticilik, toplumlarda düzenin sağlanması için gerekli olan meslek grupları arasında yer alır. Yöneticilik sadece devlet işlerinde veya resmî kurumlarda değil hayatın her alanında vardır. Eski Türk kültüründe ise yöneticiler, üst bir otorite ya da tek bir meslek grubunun sorumlusu olarak yer almaktadır. Bu bağlamda

değerlendirdiğimizde Xuanzang Biyografisinde yöneticilik ile ilgili olarak tek meslek adı tespit edilmiştir.

başçı (< baş+çı): Clauson, kelimeye ‘lider, gözetmen’ anlamlarını verir. Kelime Çağatayca’da *başçı* ‘önder’ şeklinde geçmektedir (1972: 719). Clauson, *baş* kelimesini açıklarken ilk olarak ‘organ adı’ anlamına geldiğini daha sonra kelimenin ‘bir topluluğu yöneten kimse’ anlamını da ifade ettiğini söyler. Marcel Erdal, kelimeyi *baş+çı* şeklinde ele alır ve kelimeye ‘bir şeyin başı olan, komuta eden ve yürüten kişi’ anlamlarını verir. Ayrıca Erdal, *açarılarnıñ başçısı* ‘üstatların hocası’, *başçı uduzgak* ‘lider’ *lokadatunıñ başçı idisi* ‘lokadhātu’nun baş efendisi’, *v(i)rhar başçı* ‘manastır başrahibi’ örneklerini de verir (1991: 111). Serkan Şen ise, kelimeye ‘yönetici, amir’ anlamlarını verir. *Başçı* terimi, ‘lider, yönetici’ anlamıyla Farsça, Arapça, Süryanice, Rusça ve Balkan dillerinde de görülmektedir. Şen, sözcüğün ET’de hem tek başına hem de mekân, mefhum ya da topluluk adlarıyla birlikte kullanımının da mevcut olduğunu söyler: *iş başçı* ‘işleri yöneten’, *başçı* ‘yönetici veznedar’. *Başçı* kelimesi ‘yönetici’ anlamı ile Karahanlı Türkçesi sonrası tarihî Türk şivelerinden Harezmi Türkçesi’nde *başçı* ‘lider, önder, kılavuzluk eden, yol gösteren’, Osmanlı Türkçesi’nde *başçı* “baş yönetici, amir”, Kıpçak Türkçesi’nde *başçı* “yönetici, başkan” ve Çağatayca’da *başçı* “önder” şeklindedir (2007: 276). Bu metinde ise *başçı* terimi *başçılar v(i)rhar* ve *iş başçılar* şeklinde topluluk adları ile birlikte kullanılmakta olup ‘yönetici’ anlamını ifade etmektedir.

*başçılar v(i)rhar yüzisintä öñtün tagdın bulunğa pi
taşka äñäyü äv etip anta ornatdılar* (Aydemir 2013:

758-761) ‘Yöneticiler manastır cephesinde kuzey doğu yönünde anıt taşına özel bir ev yapıp oraya yerleştirdiler.’

samtso [açari]ka nā k(ä)rgäk ärsär iş başçılar kalısız tükäl berzün (Aydemir 2013: 1717-1718) ‘Tripiṭaka üstadına ne gerekli ise yöneticiler eksiksiz bütünüyle versin.’

2. Diplomasi/Bürokrasi ile ilgili meslekler

Diplomasi, devletlerin arasında sağlanan ilişkinin tümüne verilen genel bir adlandırmadır. Devlet teşkilatlanmasına önem veren Eski Türkler için de diplomasi'nin ehemmiyeti büyüktür. Devletler, diğer devletlerle arasındaki iletişimi sağlamak için elçiler görevlendirmişlerdir. Böylece elçilik mesleği ortaya çıkmıştır. Xuanzang Biyografisi'nde de diplomasi ile ilgili meslek adları tespit edilmiştir. Biyografide diplomasi ile ilgili tespit edilen iki meslek adı şu şekildedir:

bitkâçi (< **bitkâ+çi**) Clauson'da *bétke:çi* şeklindedir. Kelimenin *biti-* fiili ile ilgisi olmadığını belirten Clauson, *bitkâçi*'nin Süryanice *petkâ* ‘belge’ kelimesine getirilen +çI ekiyle oluştuğunu söyler. Kelimeye Eski Uygurcadan sonra rastlanılmamıştır (1972: 577). Erdal da *bitkâçi* kelimesini +çI eki başlığı altında inceleyerek kelimenin *bitkâçi* veya *pitkâçi* şeklinde okunabildiğini söyler ve kelimenin kökenini o da Süryaniceye dayandırır (Erdal, 1991: 113). Erdal, ayrıca kelimeyle ilgili şu örneklerle de yer verir: *bitkâçiler ulugu...çuu bağlıg suy läö adlıg bāgkâ bititdürti* ‘Chu sui -liang adlı yazıcıya yazdırmışlar.’ (1991: 827) *bitkâçini okıtıp* ‘yazıcıyı gönderip’ (1991: 780). Mehmet Ölmez ise ilk olarak *Uygur*

Hakanlığı Yazıtları adlı çalışmasında kelimeyi *bdgüçi* şeklinde okur ve Moriyasu'nun Ramstedt'in kelimeyi *bidgüçi* 'hafif birlikler' olarak anlamlandırıldığını belirttikten sonra Ramstedt'in muhtemel okuyuşuyla olması gereken sözcüğün ET *bitigüçi* 'kâtip, yazıcı, hakkeden' anlamında olabileceğini ve bunun da -t- ile yazılması gerektiğini belirtir. Daha sonra Moriyasu'nun bu kelime için *ev edgüçi* 'çadır kurucu, çadır yapan' ifadesini önerdiğini fakat *et-* fiilinin ET'de *d* ile görülmediğini söyler ve Moriyasu'nun kelimeye verdiği anlamı kabul etmez (2018: 172). Ölmez, daha sonraki çalışmasında ise kelimeyi *bitkeçi* 'kâtip, yazıcı' olarak ele alır ve kelimenin *bitgeçi*, *bêtgeçi*, *bêtkeçi*, *pitkeçi*, *pêtkaçi* şeklinde de görüldüğünü söyler. Ayrıca Ölmez, *bitkeçi* kelimesine Budist Uyгур metinleri sonrasında rastlanmadığını bu kelime yerine *bitigçi* kelimesinin kullanıldığını ifade eder (Ölmez, 2021: 624-625). Serkan Şen de kelimeyi *bitgäçi* / *bitkäçi* olarak ele alır ve kelimeye 'yazıcı, kâtip, hattat, müstensih' anlamlarını verir. Ayrıca *bitkäçi* sözünün Eski Türk devletlerinde yazı işleriyle uğraşanları adlandırmak için kullanıldığını ve ilk olarak Orhon Türkçesi metinlerinde görüldüğünü belirtir (2007: 186). Erhan Aydın da *Uyğur Yazıtları* adlı eserinde kelimeye *bidgüçi* şeklinde yer verir ve kelime hakkında şu açıklamaları yapar: "Ramstedt kelimeyi Yak. *biti-* "dans etmek, dönmek"; Mo. *büji-*; Kırg. *Bij-* fiilleri ile karşılaştırır. Orkun ise kelimeyi *bidgüçi* şeklinde okur fakat sözlükte *bitkeçi* maddesinde açıklar ve 'kayıt memuru, kâtip' anlamlarını verir. Sözcük DLT'de *büdimek* ' oynamak, raks etmek' şeklindedir. Burada sözcük büyük ihtimalle *biti-* fiiline -gUçI ekinin getirilmesi ile yapılır ve 'kaydedici, kaydeden' anlamları

verilir” (Aydın, 2018: 113). Kelimeye ‘yazıcı/nişancı’ anlamı ile Şine Usu yazıtı G 3’te şu şekilde yer verilmektedir: *bidgüçi er anta ıdtım* ‘Yazıcı (nişancı) adam gönderdim.’ (Aydın, 2018: 59-60). *Bitkâçi* terimi, Xuanzang Biyografisi IX metninde ‘yazar’ anlamı ile yer almaktadır.

han güen atl(ı)g bitkâçi çenşo bitimäktä uzanmakı kükülti (Aydemir 2013: 803-805) ‘Hükümdar Yuan adlı yazar çenşo yazısı yazmadaki yeteneği ile ünlendi.’

bo buyan ävirmäk bitimiş bitidäçi bitkâçilär ärsär (Kaya 1994: 686₁) ‘Bu sevap tevcihini yazmış ve yazacak (olan) kâtipler ise’

tenşi/tensi (< Çin. 天子 **tian zi**): *Tensi* kelimesi *tensi oğlu* şeklinde Tonyukuk yazıtında yer almaktadır. Yazıtın T2 B 9, T2 G 2 ve 3. satırlarında kelimeye şu şekilde yer verilmektedir: *yênçü ügüzüg keçe tensi oğlu aytıgma beñlig ek tagıg ertü* ‘İnci ırmağını geçerek Tensi Oğlu denilen doruklu Ek Dağı’nı geçerek’ (T2 B9) (Aydın, 2017: 116). *tensi oğlu aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş ol yerke ben bilge toñukuk tegürtök için* ‘Tensi oğlu denilen dağa ulaşan asla yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için’ (T2 G3) (Aydın, 2017: 116). Örneklerden anlaşılacağı üzere kelime Tonyukuk yazıtında dağ adı olarak yer almaktadır. Ölmez bu dağ adını “‘Tanrı Oğlu’ denen Bengü Ek Dağı” olarak ifade eder (2012: 175). Fikret Yıldırım, *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili* adlı çalışmasında *Ten-si* kelimesinin Çin. *tian zi* 天子 “Göğün oğlu, Çin İmparatoru” anlamında olduğunu açıklar ve Çin. 子 *zi* kelimesine karşılık olarak Uygurca *si* biçimli örneklerin mevcut olduğunu

söyler. Irk Bitig metninde 1. falda *tensi* kelimesine şu şekilde yer verilmektedir: *ten si men yarın keçe altun örgin üze olurupan meñileyür men ança biliñler edgü ol* ‘Ben ‘Tensi’yim! Sabah akşam altın taht üzerinde oturup mutlu bir şekilde yaşarım.’ “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Yıldırım 2017: 33). Çin tarihine bakıldığında Çin imparatorlarının Göğün Oğlu olduğu anlayışı öncelikle Zhou (Chou) Hanedanlığı döneminde görülmüştür. Yıldırım, kelimenin anlamı ile ilgili farklı görüşlere yer verir: “Talat Tekin, kelimenin anlamını “göğün oğlu (yer adı)” olarak açıklamaktadır. Hatice Şirin ise bu ifadeyi “Altay dağlarının batı bölümünde bir silsile” olarak ifade etmektedir.” Yıldırım ise kelimenin zaten “Göğün Oğlu” anlamına geldiğini, kelimenin ayrıca *oglu* sözcüğü ile birleştirilmesinin ilginç bir durum olduğunu söyler. Çince + Türkçe kelimededen oluşan bu birleşimin Türklerin en üstün hükümdarlarının unvanı için kullanıldığı, *Teñri* kelimesi ile aynı anlama sahip olduğu ve Çince *tian* ‘gök’ kelimesinin Çin imparatorlarının bir sıfatı olarak görüldüğü görüşü de mevcuttur. Yani bu ifadenin Çin imparatorları için kullanılan bir unvan olma ihtimali yüksektir (2017: 49-53). Çin. *tian shi* 天子 ‘imparatorluk habercileri, imparatorluk elçileri’ anlamındaki kelime, Xuanzang Biyografisi’nde de bu anlamları ile kullanılmıştır (Aydemir, 2012: 360; Wilkens, 2021: 708).

basa basa teñşilarıg ıdıp onar artok ayıtmak ıdu y(a)rılıkap sınıam[ış] (Aydemir 2013: 953-955) ‘Elçileri art arda gönderip ona daha fazla haber gönderip test etmiş.’

3. Kılavuzluk ile ilgili meslekler

Tarih boyunca tüm toplumlarda; savaşlarda, ticaretle, seyahatlerde kısaca hayatın her alanında bir iş yapılırken o işi daha iyi bilen bir rehber ihtiyacı duyulmuştur. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak kılavuzluk mesleği ortaya çıkmıştır. Eski Türklerde kılavuzluk mesleği ile yazıtlardan itibaren karşılaşmaktadır. Xuanzang Biyografisi'nde kılavuzluk ile ilgili olarak tek bir meslek adı tespit edilmiştir.

yerçi: (< yer+çi) Kelime, Clauson'da *yérçi* şeklinde olup 'rehber, gezici' anlamındadır. Clauson kelimenin *yer* 'yer, toprak, dünya, ülke' sözünden türediğini söyler. *Yérçi* terimi, günümüzde Kuzeydoğu Teleütçe'de *yärçi* 'gezgin' biçiminde yaşamaktadır (1972: 1847). Erdal, kelimeyi *yer+çi* şeklinde ele alır ve kelimeye 'kılavuz, rehber' anlamlarını verir. Erdal, ayrıca kelimenin *yol+çı yerçi* şeklinde kullanıldığını da ifade etmektedir (1991: 113). Wilkens, kelimeye 'komutan, lider, rehber, karada seyahat edenler için rehber' anlamlarını vermiş ve Skt. *nāyaka*'nın da eş değeri olduğunu söylemiştir (2021: 890). Aydın ise kelimeye 'kılavuz, rehber' anlamlarını verir (2008: 60). *Yerçi* kelimesi Tonyukuk yazıtında da geçmektedir: *ilk kırgızka süleser yég ermiş tédim kögmen yolu bir ermiş tumış tēyin eşidip bo yolın yorisar yaramaçı tédim yérçi tiledim çölgi az eri bultum* 'İlk önce Kırgızlara sefer etsek daha iyi olur, dedim. "Kögmen dağlarında bir tane geçit varmış, kapalıymış" diye duyup "bu geçitten geçmeye kalkarsak yararı olmayacak" dedim. Kılavuz aradım. Bozkır Azlarından bir asker buldum' (T1 D 6) (Ölmez, 2012: 173; Aydın, 2017: 110). Eski Türkçede görülen *yolçı yerçi* 'kılavuz' şeklinde görülen terim,

ikileme olarak da kullanılmaktadır. Türkçenin tarihî dönemlerinde ET sonrasında *yerçi* sözcüğüne rastlanmamaktadır (Şen, 2007: 147-148). *Yerçi* kelimesi bu metinde ‘kılavuz’ anlamı ile kullanılmaktadır.

üzüg igidlärig ütlälim yerçilälim (Aydemir 2013: 749-750) ‘Hatalarını öğretelim, kılavuzluk edelim.’

nomlataçı nomçı üzä yolçı yerçi ulug bahşı sakınçın turgurup, temin ök bu nom ärdinig äşidmiş tınlamış käreğäk (Ayazlı 2012: 86) ‘Öğretiyi anlatacak öğretmen (vaiz) ve rehber büyük (dharma) öğretmeni farkındalığını (bilincini) ortaya çıkarıp hemen bu öğretimi mücevherlerini dinlemeli.’ (Ayazlı, 2012: 169).

sansartakı nizvanilig kapkarañuda yolçı yerçi bolur ärsär (Elmalı 2019: 77) ‘Samsara’daki ihtiraslı ve kapkaranlık yolda (başkalarına) rehber oldu isem.’ (Elmalı, 2019: 92).

kalın satıgçılarig başlap yolçısı yerçisi bolup ärtinü üküş agu barım ağır yüklär birlä ol yagılar ara uduzup iltgäli sakınsar ärtinü alp ärür (Ş. Tekin 2019a: 11) ‘Birçok satıcıyı başlarında (onların) kılavuzu olarak birçok mal mülk ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse bu çok güç olur.’ (Ş. Tekin, 2019a: 20).

4. Esnaflık ve Zanaatkârlıkla ilgili meslekler

Esnaf ve zanaatkârlar, küçük sermaye ile el emeği kullanarak üretim yapan kişilerdir. Eski Türkler de buldukları coğrafya ve

yaşam şartları dolayısıyla el emeğini kullanarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Esnaf ve zanaatkârlıkla ilgili olarak Xuanzang Biyografisi'nde bir meslek adı tespit edilmiştir.

uz (< u-z): Clauson'da *u:z* şeklinde olup 'yetenekli bir zanaatkâr' anlamındadır. Clauson, kelimenin Karahanlı Türkçesinden sonraki dönemlerde meslek adından farklı olarak 'becerikli, hünerli, mahir' anlamına gelen bir sıfat olduğunu ifade eder. Çağatayca *uz* 'etkili, deneyimli, yetenekli', Kıpçakça *u:z* 'yetenekli, zeki, mantıklı', Osmanlıca *uz* 'yetenekli' anlamlarındadır (1972: 526). Talat Tekin, kelimeyi *uz* 'sanat eseri, süs, dekor' olarak anlamlandırır ve kelimenin kökenini *u-* 'yapabilmek, mahir olmak' şeklinde açıklar (2003: 93). Wilkens ise kelimeye 'becerikli, kabiliyetli; tam, bütünüyle, tamamen; iyi biçimli, görkemli, hoş; doğru, dürüst, kusursuz, hatasız, isabetli, caiz, yerinde olan; yetenek, kabiliyet; zanaatçı, zanaatkâr; mütehasıs, uzman, usta; fevkalade bir şey, mükemmel bir şey; uygun bir şey' anlamlarını verir ve kelimenin Skt. *vaiśya*'nın eş değeri olduğunu söyler (2021: 810-811). DLT'de kelime 'usta, mahir, uz kişi' şeklinde yer almaktadır (DLT I, 46). Sözcük 'usta, zanaatkârlık' anlamı haricinde 'mahirlik, ehliyetlilik' gibi anlamlara da sahiptir (Şen, 2007: 73).

Uz terimi bu metinde 'usta' anlamı ile kullanılmaktadır.

han bitiyü y(a)rılıkamış uzlar oya tükätmiş (Aydemir 2013: 554-555) 'Hükümdar yazmış, ustalar oyarak tamamlamış.'

kişi ajunıta ärkän satıgçı yuluğçı uz uzagut ärdimiz (Ş. Tekin 2019b: 119) 'İnsanlar âleminde iken satıcı, esnaf ve zanaatkâr idik.' (Ş. Tekin, 2019b: 236).

takı ymä adruk uzlar kântü kântü uz işin işläyür
 (Hamilton 1998: 27) ‘Ayrıca başka zanaatkârlarda
 kendi zanaatlarını icra ediyorlar.’

5. İnsan Sağlığı ile ilgili meslekler

Eski Türkler tıp konusunda önemli bilgilere sahiptir. Orta Asya’da şamanlardan itibaren hem manevi hem de maddi olarak hastalıkları iyileştirme, tedavi etme yöntemleri uygulanmış ve tedavi yetkisi şamanlara verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise şamanların yerini halk hekimleri almıştır. Hekimler, tedavilerinde ilaç olarak meyve, sebze ve bitkileri kullanmışlardır. Xuanzang Biyografisi bu bağlamda incelendiğinde tıp ile ilgili olarak bir meslek adı tespit edilmiştir.

otaçı (< ot+a-çI): Clauson, kelimeye ‘doktor’ anlamını vermiş ve kelimenin ‘şifalı bitkilerle tedavi etmek’ anlamına gelen *ota-* ‘tedavi etmek’ fiilinden türetildiğini ifade etmiştir. Clauson *ota* sözcüğünün tarihî Türk şivelerinin hepsinde görüldüğünü söyler. *Otaçı* kelimesi ise Eski Uygur Türkçesinden başlayarak Türkçenin tarihî dönemlerinin tamamında görülür. Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde de *otaçı* biçimindedir. Kelime *ot* ‘ilaç’ (isim kök) +*a-* ‘tedavi etmek’ (isimden fiil eki), *-çI* (fiilden isim eki) şeklinde oluşmuştur. Clauson, bu *-çI* ekinin bazen fiilden isim yapma görevinde de kullanıldığını açıklar (1972: 82). Erdal, kelimenin *ot+a-* (şifalı otlar ile tedavi etmek) şeklinde oluştuğunu söyler (1991: 422). DLT’de ‘hekim, ilaç yapan’ şeklinde anlamlandırılmaktadır (DLT I, 35). Şen, kelimeye ‘doktor, hekim, eczacı’ anlamlarını verir ve bu sözcüğün ET’de hekimlik mesleği için

temel olarak kullanıldığını ifade eder. Çoğunlukla *otaçı* sözüyle adlandırılan eski Türk hekimleri değişik tedavi yöntemleri uygulamışlardır. Uygurlarda hekimlerin uyguladığı belli başlı tedavi şekillerini kan almak, yarayı kesmek (açmak), yarayı temizlemek, ilacı yaraya sürmek, sulu ilaç içirmek, ilaçla ovmak, kulağa damlatmak, toz ilacı kamış boru ile boğaza üfleme, gargara, hançereye üfleme vb. şeklinde göstermek mümkündür (2007: 216-218). *Otaçı* terimi bu metinde ‘doktor’ anlamı ile kullanılmaktadır.

uzanmaklıg üstünki bæg siung baglıg çüen kan atl(i)g otaçig (Aydemir 2013: 872-874) ‘Yetenekli üstün bey Cong sülelesinden Zhuan Kan adlı doktor.’

otaçı eligi bodisatav (Kaya 1994: 34_{d30-31}) ‘Hekimler hanı Bodhisattva’

6. Sanat ile ilgili meslekler

Eski Türkler heykel, resim, müzik, dokumacılık gibi pek çok alanda kendilerini geliştirmiş ve sanatlarını icra etmişlerdir. Xuanzang Biyografisi’nde sanat ile ilgili olarak bir meslek adı tespit edilmiştir.

oyunçı (< **oyun+çı**): Şinasi Tekin, kelimeyi ‘mızıkacı’ olarak anlamlandırır (2019b: 441). Erdal ise kelimeyi *oyun+çı* ‘oyuncu’ şeklinde açıklamaktadır (1991: 111, 2004: 149). Şen ise kelimeyi *oyunçı* “sahne sanatçısı, gösteri sanatçısı, oyuncu” olarak açıklar. Kelime *oyun* (isim kök) ‘oyun, yarış, müzik, dans ve buna benzer hareketler’ +*çI* (isimden isim yapma eki) şeklinde oluşmaktadır. Şen, kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak; “Doerfer, Türkçede *oy*-sözünün geçmediği şekilde bir açıklama yapmaktadır. Ramstedt

oyun kelimesi ve *oyna-* fiilinin *oy-* ‘ oynamak, okşamak ’ kökünden geldiğini söyler. Poppe ise Türkçe *oyna-* ve *oyun* biçimlerini Moğolca *oju-* ‘ öpmek, cinsî münasebette bulunmak ’ fiiline bağlar.” şeklinde bir açıklama yapar. Eski Türklerde müzik, dans, oyun içerikli gösteri sanatlarını icra edenler için kullanılan *oyınçı* sözcüğü, Uygurca sonrasında İbni Mühennâ Lügatin’de *oyunçu* “oyunla meşgul olan”, Osmanlıca *oyuncu* “rakkas, köçek”, Kıpçakça *oyınçı* “oyuncu, çalgıcı”, Çağatayca *oyuncı* şeklindedir (2007: 313-314). Clauson, *oyın~oyun* sözcüğünün Uygurcadan itibaren tarihî lehçelerin tamamında görüldüğünü söyler (1972: 577). *Oyunçu* kelimesi bu metinde ‘ müzisyen ’ anlamında kullanılmaktadır.

tokuz bölök oyunçular uzatı ençgülüg bolzun tümän yaşazun tep iki harıdaki kügläriğ ätüzgäli anta kältilär (Aydemir 2013: 569-572) ‘Dokuzuncu bölüm müzisyenleri daima huzurlu olsun on binlerce yaşasın deyip iki kaymakamlıktaki ezgilerini çalmak için oraya geldiler.’

ulug küçlüg täñrilär birlä timburi pañçaşiki çitrasini nata açita ulatı täñridäm oyunçular birlä (Ş. Tekin 2019b: 162) ‘Büyük kudretli tanrılar ile Timburi, Pañçaşiki, Şitrasini, Nata, Açita ve diğer ilahi mızıkacılar ile’ (Ş. Tekin, 2019b: 259).

7. Büyü ve Kehanet ile ilgili meslekler

Tarih boyunca tüm toplumlarda doğaüstü güçlere inanma, medet umma ihtiyacı var olmuştur. İnsanlar bu inancı, bazen din adamları

aracılığıyla bazen de maddi eşyalar aracılığı ile sürdürmüşlerdir. Doğaüstü güçlere inanma isteği günümüzde hâlâ yaygın bir şekilde devam etmektedir. Bu metinde büyü ve kehanet ile ilgili bir meslek adı tespit edilmiştir.

körümçi (< kör-ü-m+çi): Clauson, kelimeyi *körüm* ‘kâhin, gaipten haber veren kimse’ şeklinde açıklar ve kelimenin etimolojisi hakkında bir yorum yapmaz. Ayrıca kelimenin Eski Uygurcadaki ‘fal, kehanet’ anlamının günümüzde kuzeydoğu Sagay diyalektinde yaşamakta olduğunu söyler ve *körümçi* sözüne Türkçenin tarihî dönemleri içinde Eski Uygurca dışında rastlanılmadığını ifade eder (1972: 1435). Erdal, kelimeyi *kör-üm* şeklinde açıklamaktadır (1991: 295). Şen, kelimeye ‘falcı, kâhin’ anlamlarını verir. *Körüm* ‘fal, kehanet’ terimi, *kör-* “bakmak, görmek” fiiline- (*X*)*m* eki eklenerek türemiştir. *Körüm* teriminin Türkçenin tarihî dönemlerinde Eski Uygurca dışında ‘bakış, görüş’ gibi anlamlarına da rastlanmaktadır (2007: 227). *Körüm* kelimesi eski Uygur Türkçesinde ‘rüya, düş, görünüş, nazar noktası, bakış, fal’ anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime *kör-* (fiil kökü), *-ü* (yardımcı ses), *-m* (fiilden isim yapma eki) *+çi* (isimden isim yapma eki, bu ek meslek ismi yapılırken kullanılır) şeklindedir. Kabadayı ve Wilkens kelimeye ‘kâhin, falcı, münecim, yıldıza bakan’ anlamlarını verirler (2007 171; 2021: 412).

körümçi (Aydemir 2013: 1699) ‘Falcı’

bilmädin ukmadın körümçi ulatı tärs tätrü törüçigä

bilig ayıtıp üküş törlüg törüsüz tsuylug irinçülüg ayıg

kılınçlıg iş işläyürlär (Bang vd. 1934: 42) ‘Bilip

anlamadan falcıya ya da hileci vaize bilgi sorup pek çok günah dolu kötü ameller işlerler.’

8. Hizmetkârlık ile ilgili meslek adları

Geçmişten günümüze kadar tüm toplumlarda, üst tabakadan olan kişilerin hizmetlerini yapmakla görevli olan kişiler var olmuştur. Bu kişiler yaptıkları işlere göre belirli ücretler almışlardır. Her hizmetli yaptığı işe göre farklı adlar ile adlandırılmıştır. Xuanzang Biyografisi’nde hizmetliler ile ilgili olarak bir meslek adı tespit edilmiştir.

tapıgçı (< **tap-ı-g+çı**): Clauson’da *tapıgçı* şeklindedir. Clauson, kelimeyi *tapıg* ‘hizmet’ şeklinde açıklar. Kelime Eski Türkçe sonrasındaki dönemlerde; Osmanlıca *tapucu* ‘memur, hizmetçi’, Kıpçakça *tapugçı* “hizmetçi”, Çağatayca *tapugçı~tapukçı* ‘hizmetçi’ şeklinde görülmektedir (1972: 839). Şen, kelimenin *tapıgçı* / *tapagçı* / *tapugçı* biçimlerinin olduğunu söyler ve kelimeyi ‘hizmetçi, çalışan’ olarak anlamlandırır. Kelime *tap-* ‘hizmet etmek’ (fiil kökü) –(ı)g (fiilden isim yapma eki) +çı (isimden isim yapma eki- meslek yapma eki) şeklinde oluşmaktadır. ET’de temel olarak ‘hizmet etmek’ karşılığında geçen *tap-* fiili zaman içerisinde ‘tapınmak’ anlamını da kazanmıştır. Tarihî şivelerin tamamında görülen *tap-* fiili Harezmi Türkçesi sonrasında hizmet etmek anlamını yitirerek yerini ‘tapınmak’ anlamına bırakmıştır. ET’de görülen ı~a ve ı~u ünlü değişimleri sonucu kelimenin hem *tapag* hem de *tapug* şekli ortaya çıkmıştır. Eski Uygurcada geçen *yakın tapıgçı* ‘has hizmetkâr’ ifadesi tapıgçıların kendi aralarında bir derecesinin bulunduğunu düşündürmektedir (Şen, 2007: 290).

äñ mintin yatgu udıgu oronta içtinki tapıgçılar baştınkı eligliglär kälip ornatur ençläntürür ärdi (Aydemir 2013: 880-883) ‘Hatta yatacak uyuyacak yerde içerideki hizmetçiler baştaki hükümdarlar gelip yerleştirir ve sakinleştirir idi.’

batra kız yorıyu kälti tägräki tapıgçılarına inçä tep ayıtdı (Elmalı 2019: 56) ‘Batra kız yürüyerek geldi. Etrafındaki hizmetçilerine şöyle sordu:.’ (Elmalı, 2019: 89).

9. Eğitim-Öğretim ile ilgili meslek adları

Türk topluluklarının yaşam biçimleri, eğitim anlayışları üzerinde de etkili olmuştur. İslamiyet öncesi Türkler eğitim anlayışlarında daha çok geleneksel bir yapıyı benimsemişlerdir. Uygurlar, yerleşik bir yaşam biçimini benimsediklerinden dolayı eğitim anlayışları daha farklı ve gelişmiş bir düzeyde olmuştur. Yerleşik yaşam biçimlerinden kaynaklı olarak eğitim kurumsallaşmıştır. Ayrıca oluşturdukları alfabe ile de eğitim ve öğretime önemli bir katkı sağlamışlardır. Bunların yanı sıra Uygurlar, Hunlar ve Göktürlere nazaran diğer toplumlarla olan etkileşimlerini artırmış ve farklı dini inançları benimsemişlerdir. Uygur Türkçesine ait bir eser olan Xuanzang Biyografisi de eğitim ve öğretim ile ilgili geniş bir söz varlığına sahiptir. Biyografide eğitim/öğretim ile ilgili olarak sekiz meslek adı tespit edilmiştir.

açari (<< **Skr. ācārya**): Şinasi Tekin, kelimenin **Skr. ācārya**, olduğunu söylemiş ve kelimeye ‘üstat, hoca’ anlamlarını vermiştir (2019b: 343). Tokyürek ise kelimeyi, “manevi öğretmen, üstat,

amir, doğruya kılavuzluk eden ve diğerlerine doğruları öğreten” şeklinde anlamlandırmıştır (2019: 231). *Açari* terimi bu metinde ‘üstat’ anlamı ile kullanılmaktadır.

*han bo y(a)rılıg y(a)rılıkadukta samtso açarika inçä tep
tedi* (Aydemir 2013: 1638-1640) ‘Hükümdar bu emri
buyurduktan sonra Tripiṭaka üstadına şöyle dedi.’
açari änätkäk tilintin tohrı tilinçä yaratmış (Ş. Tekin
2019b: 85) ‘Üstat Hint dilinden Tohar diline çevirmiş.’
(Ş. Tekin, 2019b: 214).

boşgutçı (< boşgu-t+çı): Kelime, Clauson’da *boşgutçı* şeklinde olup ‘öğretmen, eğitmen’ anlamındadır. Clauson ve Erdal kelimenin *boşgu-* fiilinden türediğini söyler. Bu kaniya, ET’deki *boşgu-r-* ‘öğretmek, eğitmek’ ve *boşgu-n-* ‘öğrenmek, eğitilmek’ fiillerinden yola çıkarak ulaşımlardır (Clauson 1972: 379; Erdal, 1991: 312). Şen, kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak; “Reşit Rahmeti Arat, *boşgut* kelimesini *boş* sözcüğüne dayandırır. Buna göre *boşgut*, boş köküne sırasıyla +U- isimden fiil yapım eki, -(X)g+ fiilden isim yapım eki, +U- isimden fiil yapım eki ve -(U)t fiilden isim yapım eki getirilerek boş+u-g+u-t biçiminde oluşmuş, ikinci hecedeki u ünlüsü düşerek *boşgut* ‘öğrenme’ halini almıştır.” der. Bu terim Eski Uygurca metinlerde ‘öğretmen’ anlamına ek olarak ‘öğrenci’ için de kullanılmıştır (Şen, 2007: 186-187). *Boşgutçı* terimi bu metinde ‘öğretici’ anlamı ile yer almaktadır.

[ançu]layu ymä boşgutçılarnı tapı sävigi bolarka ohşatı
tetir* (1987-1989) ‘Böylece yine öğreticilerin istekleri bunlara
benzerdir.’
boşgutçılar utru boşguru birlä körgäli umazlar anıy

tāriḡin (Röhrborn 1996: 40-42) ‘Öğretmenler doğrudan öğretmek ile onun derinliğini göremezler.’

fabşı (< Çin. 法師 **fa shi**): Uyg. *fabşı*, Çin. 法師 *fa shi* olan kelime ‘Budist bir unvan’dır. Skr. *dharmacarya*, kelimesi ‘dharma öğretmeni’ anlamındadır (Tokyürek, 2018: 142). Wilkens kelimeyi ‘öğretmen, muallim, üstat, usta’ olarak anlamlandırır (2021: 268).

[gent]s[ü]ḡ fabşı ulug nomçı [a]çari keḡürtmiş
(Aydemir 2013: 2191-2192) ‘Yan Cong Fapşı büyük öğretmen üstadı aydınlatmış.’

kou fabşı (< Çin. 光法師 **guang fa-shi**): Uyg. *kou fabşı*, Çin. 光法師 *guang fa-shi*, *guang* ‘parlak, muhteşem’, *fa-shi* ‘Budist unvan, popüler eğitimle uğraşan papaz’ anlamındadır (Tokyürek, 2018:143). Wilkens *kou* kelimesini *koo* < Çin. *guang*, ‘Xuanzang’ın bir öğrencisinin adının kısa şekli’ olarak açıklar (2021: 392).

tetsem(i)z m(a)hayanike kou fabşı elgintä (Aydemir 2013: 927-928) ‘Rahibimiz Mahāyanika Guang Fa-shi elinde’

nomçı (< Soğ.+Tü. **nom+çı**) Ayazlı, kelimeye ‘öğretmen, dharmayı açıklayan kişi’ anlamlarını vermiştir (2012: 330). Şinasi Tekin ise kelimeyi ‘vaiz’ şeklinde anlamlandırmıştır (2019b: 435). Kelime *nom* ‘öğreti’ (isim kökü) +çI (isimden isim yapma eki) şeklinde oluşmaktadır. Clauson’a göre kelimenin kökü *nom* sözcüğüne dayanır. *Nom* kelimesi ise, Grekçe *nomos* ‘kanun’ sözünden gelmektedir. *Nomos* kelimesi, Süryanice’ den ödünç alınmış bir süre bu dilde Mani dinine ait bir terim olarak

kullanılmıştır. Daha sonra ise *nom* ‘kanun, öğreti’ anlamında Soğdca’ya geçmiştir. Soğdca’da Budist anlayış içinde kullanılan *nom*, Budizm’i benimseyen Türkler vasıtasıyla ‘din, öğreti, şariat’ anlamlarında Türkçede kullanılmıştır. *Nom* kelimesinin Teleütçe de *nom* ‘kanun’, Tuvaca da *nom* ‘kitap’ anlamında kullanıldığı belirtilmektedir (1972: 1498). Erdal, +çI ekinin yabancı kelimelere de eklendiğini söyler ve +çI ekinin eklendiği yabancı kelimeler içerisinde *nom* kelimesine de yer verir (1991: 113). *Nomçı* kelimesinin Budist çevrede kullanımına sık rastlanılmaktadır. Çünkü bütün dinlerde olduğu gibi Budizm’in halk arasında yayılmasında da vaazların önemli bir yeri vardır. Bu sebeple hem Budist hem de Manihaist rahipler yoğun bir şekilde vaaz etmişlerdir. Bu görevi hem yazılı hem de sözlü olarak yapmışlar ve işi yapma becerilerine göre değer görmüşlerdir. Uygurlar işlerini başarılı bir şekilde yerine getiren vaizler için *kād nomçı* ‘zorlu vaiz’ terimini kullanmışlardır. *Nomçı* sözcüğü, yalnızca Budist çevre ile sınırlı kalmamış Manihaist çevrede de ‘din bilgini’ anlamında kullanılmıştır. Kelimeye eski Uygurca dışında rastlanılmamıştır (Şen, 2007: 196-198). *Nomçı* terimi bu metinde ‘öğretmen’ anlamı ile kullanılmaktadır.

[gent]s[ü]ŋ fabşı ulug nomçı [a]çari keñürtmiş
(Aydemir 2013: 2191-2192) ‘Yan Cong Fapşı büyük
öğretmen üstadı aydınlatmış.’

nomlataçı nomçı üzä yolçı yerçi ulug bahşı sakınçın
turgurup, temin ök bu nom ärdiniğ äşidmiş tınlamış
kärgäk (Ayazlı 2012: 86) ‘Öğretiyi anlatacak öğretmen
(vaiz) ve rehber büyük (dharma) öğretmeni

farkındalığını (bilincini) ortaya çıkarıp hemen bu öğretimi mücevherlerini dinlemeli.’ (Ayazlı, 2012: 169).

nomçı törüçi körkin körü kurtulku tınlıklar ärsär (Ş. Tekin 2019a: 14) ‘Grihapatinin yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlıklar iseler’ (Ş. Tekin, 2019a: 22).

burkanag bursañ kuvrakı birlä sävmäz amramaz ärsär nomçı bilgälärig nomlayu olurur körüp nomın eşidigsä (Ş. Tekin 2019b: 131) ‘Buddha’yı ve cemaatini sevmediğinden, hakim vaizleri, vaaz ederken gördüğü halde vaazını işitmek istemediğinden’ (Ş. Tekin, 2019b: 242).

pahşi (< Çin. 博士 bo shi): Uyg. *bahşi*, Çin. 博士 *bo shi* olan kelime ‘profesör, âlim, bilgin, üst düzey akademisyen’ anlamlarına gelmektedir (Tokyürek, 2018: 147). Kelime, Clauson’da *bağşı* şeklinde olup ‘din öğretmeni’ anlamındadır. Kelime tarihî dillerde: Kıpçakça *bakşı* ‘yazıcı’, Osmanlıca *bakşı* ‘yazıcı, kâtip’, Çağatayca *baxşı* ‘yazıcı, kâtip, şarkıcı, cerrah’ şeklindedir (1972: 610). Şinasi Tekin, kelimeyi *bakşı* şeklinde ele almış ve ‘üstat, hoca’ anlamlarını vermiştir (2019b: 358). Şen ise kelimeyi *bahşi* olarak alır ve ‘bilgin, öğretmen’ anlamını verir. *Bahşi* kelimesi, Tang hanedanı döneminde ‘erkek öğretmen, karakol yöneticisi, bölge ya da karakol koruyucusu’, Eski Uygurca metinlerde ise ‘bilgin, öğretmen’ anlamlarında kullanılmıştır. Kelime, Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra anlam değişmesine uğramış ‘Uygur harflerini ve edebî Türk ve Moğol dillerini bilen kâtip’ olarak yeni bir anlam kazanmıştır. Şen, Budist Uygurlarda *bahşi*’ya hürmetin dinî bir

görev olarak kabul edildiğini söyler. Ayrıca Eski Uygurca yazmalarda *bahşi*'ya nasıl hizmet edilmesi gerektiğini anlatan bahislerin yer aldığını belirtir (2007: 181-182). *Pahşi* terimi bu metinde 'öğretmen' anlamı ile yer almaktadır.

kumaraçave (oku: kumaraçive) atl(i)g pahşilar bilig körkitdilär (Aydemir 2013: 2129-2130) 'Kumārajīva adlı öğretmenler bilgi gösterdiler.'

ol açarilarnuñ söki bahşilarıña buşi bermiş ärti (Röhrborn 1991: 668-670) 'O Acāryaların eski üstatlarına sadaka vermiştir.'

yaşlıg közin yıglayu tili tutunup bahşısıña inçä tep ötünti (Elmalı 2019: 84) 'Yaşlı gözlerle ağladı. Dili tutulan [öğrenci] hocasına şöyle dedi.' (Elmalı, 2019: 93).

taişi (< Çin. 太師 **tai shi**): Uyg. *taişi*, Çin. 太師 *tai shi*, olan kelime 'büyük öğretmen, şef tarihçi, şef astrolog' anlamındadır (Tokyürek, 2018: 148; Wilkens, 2021: 663).

önrä tau an taişi sözlämişi bar (Aydemir 2013: 1301-1302) 'Sonra Dao An büyük usta söylemiştir.'

küilip taişi ödig alıp tavgaç tilinçä yaratmış (Röhrborn 1991: 2173-2174) 'Hui-li baş tarihçi raporu alıp Çince yazdı.' (Tokyürek, 2018:148).

tetse (< Çin. 弟子 **dizi**): ETü. *tétsélar*, 'bhikşu', *toyın* 'bhikşu', Skr. *bhikşu*, Çin. 乞士 *qǐ shì*, Tib. *dge slong*, Sgd. *pykš'k(w)* şeklindedir. Kelime, Çin. *ti-tsü* kelimesinden gelmektedir. Sözcük, 'dilenci keşiş ya da sadaka alan' anlamında olup Budist rahibi ifade etmektedir (Tokyürek, 2019: 228). Tokyürek "Bhikşu, yirmi veya

daha büyük yaşta olan rahipler için kullanılır. Bu rahipler dünyevi hayattan vazgeçerek kendilerini Budizm'e adayan erkek keşişlerdir. Dilenci olarak ifade edilmesinin nedeni hayatlarını dilenerek ya da sadaka alarak geçirmeleridir. Sadaka alıp-verme bir Budist uygulamasıdır. Bir Bhiksu'nun görevi Budist topluluğunu büyütme, manastır kurallarını uygulamak ve dinî törenleri yönetmektir. Rahipler döküntü bir bezden yapılan üç tür kıyafet ve bir sadaka tasına sahiptirler" açıklamasını yapar (2019: 228). Wilkens, kelimeyi 'öğrenci' olarak anlamlandırmaktadır (2021: 710). Şen, kelimeyi *tıtsı* olarak alır ve 'öğrenci, şakirt, çömez' anlamlarını verir. Şen, "A. v. Gabain, sözcüğün ünlülerinin ince okunamayacağını söyler. Bu söylemini, sözcüğe getirilen +g yükleme hal eki kalın 'g' ile yazılmasına bağlar. Çünkü Uygur yazı sisteminde kalın 'g' ve ince 'g' ayrımı mevcuttur" der. *Tıtsı* kelimesi genellikle dinî eğitimle ilişkili olarak kullanılmıştır. Bu dinî eğitimde yer alan öğrenciler, tapınaklarda yaşamışlardır. Eski Uygurcada yer alan *baş başgut tıtsı* 'baş öğrenci' ifadesi öğrenciler arasında bir sınıflandırma olabileceğini akla getirmektedir. Kelime Eski Uygurca da oldukça yaygın kullanılmakta olup Uygurca dışında rastlanmamıştır (2007: 191). *Tetse* terimi bu metinde 'öğrenci' anlamı ile kullanılmaktadır.

bo şast(a)r ärsär boşgutçı tetselarka ärtiñü käreğäklig şast(a)r ol (Aydemir 2013: 1651-1653) 'Bu din kitapları ise öğrencilere son derece gerekli din kitaplarıdır.'

arok tetselarıg ärdinilig otrugka körkitür ärdi (Röhrborn 1991: 1941-1943) 'Yorgun öğrencileri

mücevher adasına gönderdi.’ (Tokyürek, 2018: 148).

10. Din görevlileri ile ilgili meslek adları

Eski Türkler farklı dönemlerde çeşitli dinî inançlara sahip olmuşlardır. Gök Tanrı, Manihaizm, Budizm gibi dinleri benimsemişlerdir. Bu durum din adamlarının, toplumda eğitici ve yol gösterici bir rol üstlenmelerine sebep olmuştur. Xuanzang Biyografisi bu bağlamda değerlendirildiğinde Budizm inancı dikkat çekmektedir. Metinde din görevlileri ile ilgili iki meslek adı tespit edilmiştir.

şenşi (< Çin. 禪師 **chan shi**): Çin. 禪師 *chan shi* olan kelime ‘Budist rahip, bir meditasyon ustası veya öğretmeni’ anlamlarındadır (Aydemir, 2012: 475). Wilkens, kelimenin bir unvan olduğunu söyler (2021: 648).

küilim küiwen atl(ı)g şenşi açarılar yañ koğdılar
(Aydemir 2013: 2224-2125) ‘Hui Lin ve Hui Yuan adlı
Chanshi üstatları metot belirlediler.’

toyın (< Çin. 道人 **dàoren**): Clauson, kelimeye ‘Budist keşiş’ anlamını vermiş ve Çin. *tao jên* ile aynı anlamda olduğunu söylemiştir. *Toyın* terimi, bazı diğer dillerde farklı anlamlar kazanmıştır. Yakutça’da *toyon* ‘usta, vali, resmi, belediye başkanı’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972:1090; Wilkens, 2021: 735). Şinasi Tekin, kelimenin Çin. *tao-jen* ‘rahip’ anlamında olduğunu açıklamıştır (2019: 481). Kelime DLT’de “(Müslüman olmayan Türklerde) Buda dininin din ulusu” şeklinde açıklanmaktadır (DLT I, 274). Tokyürek ise kelimenin, ETü. *tetsêlar*, ‘bhikşu’, *toyın* ‘bhikşu’, Skr. *bhikşu*, Tib. *dge slong*, Sğd. *pykš’k(w)*

şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Uygurcada kullanılan *têtsé* ve *toyin* ifadelerinin Çin. *ti-tsü* ve *tao jên* kelimelerinden geldiğini ifade eder (2019: 228). Budist cemaati dört bölümden oluşmaktadır: *toyin*, *şamnanç*, *upasi*, *upasanç*. Bunların içerisinde en önemli yer ‘toyin’lara aittir. Şen (2007: 199-200) bu konuda;

“Budizm’de de ruhban sınıfına girmek birtakım törenlerle olmaktadır. Budist rahip adayları önce *pravrajya* ‘rahipliğe alınma’ töreninde hazır bulunmakta, sonra da *upasampada* töreniyle ‘takdis’ olunmakta rahip adaylığından rahipliğe geçmektedirler. Budist anlayışta rahip ve rahibeler tapınaklarda yaşayıp geçimlerini günün belli saatlerinde dilendikleri şeylerle temin etmişlerdir. Tapınaklarda yaşayan rahipler tapınağın düzenli işleyebilmesi için belli görevler almışlardır. Eski Türk Budistliğinde evden barktan geçip rahip olmak isteyen kimseler devletten izin almak zorundadırlar. Çin ve Hint Budistliğinde görülmeyen bu uygulamanın nedeni rahip olacak kimsenin ailesinin zor durumda kalıp uzun vadede devlete yük olması ihtimalinin önüne geçmektir. Devletten izin alan rahip adayı, rahiplerden oluşan heyete giderek isteğini bildirirdi. Burada birtakım sorularla karşılaşır ve onları cevaplandırırdı. İlk aşama, rahip olacak kişinin kendini tanıtp, kişiliği hakkında bilgi vermesiydi. Rahipler heyeti onu uygun bulurlarsa ona Buda’nın himayesi altına girmiş olduğunu, Budizm camiasına sığınmış bulunduğunu açık bir şekilde iman ikrarı olan Triratna’yı üç defa söyletirlerdi. Rahip olmak isteyen kişi bu uygulamaları yerine getirdikten sonra ra-

hipler cemaatine katılabılırdı” bilgilerini verir (2007: 199-200).

toyın küentsota ulatılar yanlok täginmiş biz eligim(i)z kutınıñ açığın ayagın küsä[yü] täginür biz (Aydemir 2013: 738-741) ‘Rahip Küentso ve diğerleri hatalıyız hükümdarımız majestelerinin hürmetini istiyoruz.’

toyın dentar körkin kılıp (Ayazlı 2012: 144) ‘Bir ihtiyarın ya da kesişin görünüşüne bürünüp’ (Ayazlı, 2012: 177).

kızlar toyınlar (Elmalı 2019: 83) ‘Kızlar, rahipler.’ (Elmalı, 2019: 93).

toyın şmnanç upasi upasançlar körkin körtgürü nomlayur kutgarur (Ş. Tekin 2019a: 15) ‘Bhikşu, bhikşuñī, upāsaka, upāsikā kılığına girerek görünür dini öğretir, kurtarır.’ (Ş. Tekin, 2019a: 22).

...kavışıp toyın bolur (Ş. Tekin 2019b: 53) ‘Kavuşup rahip olur.’ (Ş. Tekin, 2019: 195).

Sonuç: İnsanlar hayatını devam ettirebilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çeşitli işlere yönelmişlerdir. Bu işler daha sonra meslek adını almıştır. Meslekler, her toplumda insanların gereksinimlerine, toplumun şartlarına göre farklı alanlarda oluşmuştur. Çince Uygurcaya çevrilen Xuanzang Biyografisi ise içerdiği geniş dil malzemesi ile çeşitli konularda veriler sunmaktadır. Bu konulardan biri de mesleklerdir. Bu çalışmada Xuazang Biyografisi IX’da yer alan meslekler ele alınmıştır. Tespit edilen bulgulara göre meslek grupları on başlık altında incelen-

miştir. Yapılan inceleme sonucunda toplam 19 meslek adı tespit edilmiştir. Bu verilere göre şu sonuçlara ulaşılabilir:

- Tespit edilen meslek grupları; yöneticilik, diplomasi, büyücülük, eğitim, din, tıp, sanat, kılavuzluk, hizmetkârlık, esnaf ve zanaatkârlık şeklindedir.
- Bu meslek gruplarından en çok eğitim ve öğretimle (8) ilgili meslek adına ulaşılmıştır. Bu sırayı diplomasi (2) ve din görevlileri (2) ile ilgili meslek adları takip eder. Diğer meslek gruplarına dair ise birer meslek adı tespit edilmiştir.
- Tespit edilen meslek adlarından 8'i Çince (*toyın* (< Çin. 道人 *dàoren*), *şenşi* (< Çin. 禪師 *chan shi*), *taişi* (< Çin. 太師 *tai shi*), *pahşi* (< Çin. 博士 *bo shi*), *kou fabşi* (< Çin. 光法師 *guang fa-shi*), *fabşi* (< Çin. 法師 *fa shi*), *tenşi/tensi* (< Çin. 天子 *tian zi*), *tetse* (< Çin. *ti-tsü*), 1'i Sanskritçe (*Açari* (Skr. *ācārya*), 10'u (*oyunçlı*, *başçlı*, *körümçi*, *uz*, *nomçı*, *boşgutçı*, *tapıgçı*, *otaçı*, *yerçi*, *bitkâçi*) Türkçedir. Görüldüğü gibi biyografide birçok yabancı kelimeye yer verilmiştir. Yabancı kelimelere yer verilmesinin nedeni eserin ilk olarak Çince'den Uygurcaya çevrilmesi olabilir.

Xuanzang Biyografisinde tespit edilen meslek adları, *Maytrisimit*, *Kuanşi İm Pular*, *Eski Uygurca Altı Dışlı Fil Hikâyesi*, *Altun Yaruk Sudur VI*, *Eski Uygurca Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri* adlı metinlerden örneklerle desteklenmiştir. Tüm bu verilerden anlaşılacağı üzere eski Uygurların diğer meslek gruplarına göre eğitim ve öğretime oldukça önem verdikleri ve bu alanda meslek icra ettikleri bilgisine ulaşılabilir.

Kısaltmalar

Bk.: Bakınız

Çin.: Çince

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

ET: Eski Türkçe

Kırg.: Kırgızca

Mo.: Moğolca

Skr.: Sanskritçe

Soğ.: Soğdca

Tü.: Türkçe

Uyg.: Uygurca

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

Yak.: Yakutça

Kaynaklar

Atalay, Besim (1992): *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, Ankara: TDK.

Ayazlı, Özlem (2012): *Altun Yaruk Sudur, VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: TDK.

Aydemir, Hakan (2013): *Die alttürkische Xuanzang– Biographie IX, Nach der Handschrift von Paris, Peking und St.*

Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert, Otto Harrassowitz. Band I-II. Xuanzang Leben und Werk: Band 34.

Aydın, Erhan (2008): “Eski Türklerde Meslek Adları (Eski Türk Yazıtlarına Göre)”, *Journal of Turkish Linguistics*, Volume 2, Number 1, March 2008, s. 49-66.

_____ (2017): *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.

_____ (2018): *Uygur Yazıtları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.

Bang, Willi, Annemarie Von, Gabain, G. R., Rachmati. (1934): *Türkische Turfantexte VI Das buddhistische Sutra Säkiz yükmäk*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Clauson, Sir Gerard (1972): *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*, Oxford.1.

Elmalı, Murat (2019): *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, Ankara: TDK.

Erdal, Marcel (1991): *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, Vol.I-II. Wiesbaden Otto Harrassowitz: Wiesbaden.

_____ (2004): *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden. Brill. 2004.

- Hamilton, James R. (1998): *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*. Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan. Ankara: Simurg Yayınları.
- Kabadayı, Osman (2007): *Eski Türkçe Gök Bilimi (Astronomi) Terimleri*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.
- Kaya, Ceval (1994): *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (1994): *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1994.
- _____ (2012): *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, Ankara: Bilgesu.
- _____ (2012): *Uygur Hakanlığı Yazıtları*, Ankara: Bilgesu.
- _____ (2021): “En Eski Türkçedeki *biti-*, *bitig* ve *bitigüçi* Sözcükleri Hakkında”, *Esengü Bitig: Doğumunun 60.Yılında Zühal Ölmez Armağanı*, Ed. T. Karaayak – U. Uzunkaya 2021: 619-629.
- Röhrborn, Klaus (1996): *Die alttürkische Xuazang- Biographie VIII., Nach dem Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowienach dem Transkript von Annemarie V. Gabain, herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

_____ (1977-1996): *Uigurisches Wörterbuch 1-6, Sprachmaterial der Vorİslâmischen Türkischen Texte aus Zentralasien*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.

Şen, Serkan (2007): *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun.

Tekin, Şinasi (2019a): *Uygurca Metinler I-Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)*, Ankara: TDK.

_____ (2019b): *Uygurca Metinler II: Maytrisimit: Burkancuların Mehdisi Maitreya ile Buluşan Uygurca İptida Dram*, Ankara: TDK.

Tekin, Talat (2003): *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul.

Tokyürek, Hacer (2018): “Xuanzang Biyografisindeki Çince Sözlerin Sınıflandırılması”, *Dil Araştırmaları*, Güz 2018/23, s.123-157.

_____ (2019): *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Ankara: TDK.

Wilkens, Jens (2016): *Buddhistische Erzählungen Aus Dem Alten Zentralasien Edition Der Altuigurischen Daşakarmapathāvadānamālā*, Brepols 2016.

_____ (2021): *Eski Uygurcanın El Sözlüğü. Eski Uygurca-Almanca-Türkçe [Handwörterbuch der Altuigurischen*.

Altugurisch-Deutsch-Turkish], Göttingen Bilimler
Akademisi Yayını, Göttingen.

Yıldırım, Fikret (2017): *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerinin Dili*,
Ankara: TDK.